

ТЎРА СУЛАЙМОН ШЕЪРИЯТИДА МЕТАФОРАНИНГ ЎРНИ

Илмий раҳбар Ибрагимов Хайрулла-jspri.uz

Муродова Мадина ЖДПИ талабаси,

Сўзларда маъно кўчиши маънонинг нима асосида кўчишига кўра метафора, метонимия, синекдоха, вазифадошлик, киноя каби турларга бўлинади.

Нарса-буюм, воқеа ва ходисалар ўртасидаги ўзаро ўхшашликка асосланган маъно кўчишига метафора дейилади. *Метафора* кўчма маъно ҳосил қилишнинг энг кенг тарқалган усулларида бири бўлиб, мумтоз адабиётшунослигимизда “*истиора*” деб юритилган. Метафоранинг икки турини фарқлаш лозим: лингвистик метафора ва хусусий-муаллиф метафоралари. Лингвистик метафоралар тил тараққиёти билан боғлиқ ҳодиса ҳисобланади[1;151]. Бадиий ижодда метафоралар орқали ифодаламақчи бўлган фикр образлилик касб этиши билан бирга, шеърнинг қийматини ошириб, ўқувчининг тушунишини енгиллаштиради. Жумладан шоир Тўра Сулаймон шеъриятида ҳам метафоралар худди шу вазифани бажарган. Тўра Сулаймон поэтик нутқ учун муҳим бўлган бадиий восита–метафоралардан унумли фойдаланиб, шеърнинг эстетик таъсирини кучайтирган:

Малак ҳолатинда кўргандим сени,

Кушлар қанотинда кўргандим сени.

(“Қайта кетмас бўлиб келдингми, баҳор!”) [4;174].

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да *малак* сўзига диний тушунча сифатида ***фаришта* таърифи берилган бўлиб**, у ислом ва баъзи бошқа динларда худонинг амрини бажарувчи илоҳий мавжудот (фаришталар сон-саноксиз бўлиб, ҳар бири маълум вазифани бажаради)[9;348]. ***Кўчма маънода* гўзал аёл, нозанин ёр** маъносида қўлланиши кўрсатилган. Юқорида келтирилган шеърининг парчада ҳам *малак* сифати *меҳрибон ва тенгсиз сулув нозанинга* кўчирилган.

Не дилларга гулу сола келдилар,

Не санамлар ортда қола келдилар (“Бизлар томонда...”) [3;29].

Санам – бут, санам, манот. Тошдан, ёғочдан ёки металдан инсон қиёфасида (кўпинча гўзал аёл образида) ясалган ва зийнатланган бут [8;469]. Шоир илоҳий санам деб, дилбар аёлга ишора қилган.

Ерда-Кўкда тенги топилмас

Коинотнинг маъбудаси ман. (“Чўлпон”) [3;14].

Маъбуда – илоҳа. Аёл образида тасаввур қилинган худо [7;658]. Шеърда шунга ишора қилиниб, “*коинотнинг маъбудаси*” метафорик ифодаси қўлланган.

Илоҳий санам, маъбуда, малак метафораларида оламни англашнинг диний-герменевтик усулидан ташқари, тасвирий, тавсифий функция, когнитив аспект ҳам мавжуд. Шоир Т.Сулаймон истиоранинг ана шу имкониятларидан усталик билан фойдалана билган.

Элнимас Аркни қўриқлар тунқатор қўрғон айланиб,

Ўрда атрофи хатарли, юрибди шайтон айланиб... (“Айланиб”) [2;13].

Шайтон – иблис. Диний нуқтаи назардан одамларни дин йўлидан оздирувчи, уларни гуноҳга, жиноятга, разолатга бошловчи ёвуз рух ёки ёвуз рухларнинг бошлиғи; иблис. *Кўчма маънода айёр, қув, алдамчи* [9;570] *одамга нисбатан қўлланиб, метафорик маъно касб этади. Шоир “юрибди шайтон айланиб”* деганда ҳам шундай одамларга ишора қилган.

Не ҳам қилсин саёз сувда чизаноқ,

Бежағловсиз чўпонларда қағаноқ.

Икки ёшнинг, икки чаманда гулнинг

Севгисига бўлмагайман тўғаноқ... (“Иккинчи равза”) [5;261].

Шоир “икки чаманда гул” деб севишган йигит-қизга ишора қилиб, ўзига хос метафора яратган. Одатда, гул фитолексемаси қизга нисбатан қўлланиб, анъанавий метафора сирасига мансуб бўларди. Тўра Сулаймон уни ошиқ йигитга кўчириб, хусусий(индивидуал) метафора яратган. Хусусий метафора поэзия жанри учун муҳим воситалардан бири бўлиб, поэтик фикрни олдин ҳеч ифодаланмаган янги формада ифодалаш усулидир. Шу жиҳатдан хусусий

метафора поэтик фикрнинг таъсирчанлигини кучайтиришга хизмат қилади [6;151].

Сизга шоҳлик, бизга қуллик муносиб,

Бизга гўллик, Сизга ҳурлик муносиб.

Бўлса яна бизга доллик муносиб,

*Кўнгилни доғлар **гуллара** тушгай...* (“Тушгай”) [4;125].

Шу пайт куз, ёз баҳорга,

Айланди бог ичинда.

Гул очилар чаман-чаман,

Булбул чорбог ичинда... (“Сарвиноз”) [2;72]. Бу мисраларда *гул*

сўзи қизга кўчирилган бўлиб, кейинги мисраларда айни маъно реаллашади: “*қиз қизариб лов-лов ёнар, йигит уқувсизгина*”. Фитолексемаларнинг метафорик маъно ифодалаши тўғридан-тўғри англашилиши ёки кейинги нутқ моментида намоён бўлиши мумкин. Шоир “*Гул очилар чаман-чаман*” деб, қизнинг хурсандлигини очик-ойдин айтмай, гул орқали кўрсатиб бериб, бадийлик ярата олган.

Шундай омон-омонда,

Тўкинчилик замонда,

*Фашист деган **ялмоғиз***

Урушдан очди оғиз.. (“Қорасоч”), [5;233].

Ялмоғиз халқ оғзаки поэтик ижодида кенг тарқалган, ўта хунук қари кампир сифатида тасвирланадиган, дуч келган ҳамма нарсани еб-ютиб юборадиган афсонавий махлук, жодугар. *Кўчма маънода* ҳамма нарсани еб-ютадиган, қуритадиган, юҳо [10;112]. Шоир ялмоғиз сифатини фашистга бериш орқали теоморфик метафора ҳосил қилган.

Инсон тирик мавжудот сифатида салбий ёки ижобий хусусиятга эга бўлиши ёки унга муносабатдаги киши уни шундай қабул қилиши мумкин. Шунинг учун метафоралар ижобий ёки салбий бўёқли метафорик маънода қўлланилиши мумкин. Бунда айрим лексемалар ижобий, айримлари салбий, айримлари ҳар икки маънода қўлланилиши кузатилади.

Тўра Сулаймон шеърларида *тангри, пари, санам, малак, фаришта, гул* каби метафоралар шахснинг ижобий усусиятларини ифодалаш учун қўлланган. Бу лексемалар семасида “ижобийлик” мавжуд бўлиб, шоир шундан усталик билан фойдаланиб, хусусий метафоралар ҳосил қилган.

Шайтон, алвасти, ялмоғиз образларида “салбийлик” мавжуд, шунинг учун шоирнинг ушбу образлар қатнашган шеърларидаги метафоралар одамнинг салбий сифатларини кўрсатишга хизмат қилган.

Шоир шеърларида қўлланган ўзига хос метафоралар вақт ўтиши билан лисонийлашиб боради ва бу орқали тил бойлиги, ифода усули бойийди.

Метафоралар ҳар бир халқнинг менталлигини, миллий онгини, бадиий тасвир воситасини, фольклори, диний-дунёвий тафаккур тарзини ўзида яққол намоён қилар экан, демак, бу ҳодиса халқ маданияти билан узвий алоқада ва ривожланишда мавжуддир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Йўлдошев М. Бадиий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. – Тошкент: Фан, 2007.
2. Тўра Сулаймон. Ёвқочди-Тошкент: Ёзувчи, 1998.
3. Тўра Сулаймон. Сайхон - Тошкент: Шарқ, 2003.-Б.29.
4. Тўра Сулаймон. Сенсиз ёлғиз, ғариб булдим...-Тошкент: Moʻraounnahr, 2013.
5. Тўра Сулаймон. Танланган асарлар -Тошкент: Шарқ, 2020.
6. Умуркулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. – Тошкент: Фан, 1990.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. –Тошкент: Миллий энциклопедия, 2006.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-жилд. –Тошкент: Миллий энциклопедия, 2006.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. –Тошкент: Миллий энциклопедия, 2006.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилд. –Тошкент: Миллий энциклопедия, 2006. – Б.112.

